

## ГЕНЕЗА СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН, ЯКІ ОХОРОНЯЮТЬ СТАТЕВУ СВОБОДУ ТА НЕДОТОРКАНИСТЬ

Собко Г. М., Мох Т. П.

У статті досліджується мінливість історичного ставлення до суспільних відносин, які охороняють статеву свободу та недоторканість. Проаналізовано відношення від стародавніх іудеїв, стародавнього Риму та ставлення ісламського світу. Європейське середньовічне ставлення до статевих кримінальних правопорушень, а також сучасне європейське відношення до подібних правопорушень. Далі аналізується європейське законодавство XVII-XIX ст. щодо відсутності згоди на статевий акт, проте відсутності як фізичного, так і психічного насильства. До них належали розтління малолітніх, статеві зносини з жінкою, яка перебувала у невідомому стані та вчинення дій з використанням обману. Який на тепер не є кримінально каранним за законом України про кримінальну відповідальність. Натомість дії Російської імперії, які були на той час чинні на території сучасної України, на такому етапі розвитку вимагали для притягнення до кримінальної відповідальності наявність свідків про те, що жертва кричала або закликала на допомогу, насильницькі дії повинні були залишити сліди на одязі та тілі зґвалтованої, а до судді вона мала звернутися безпосередньо після вчиненого стосовно неї кримінального правопорушення. Таке відношення на території України відбувалось протягом 200 років, навіть у 1900 році поставало питання у судах щодо того, що факт неопору жертви є непрямою добровільною згодою на статевий акт. Починаючи з Кримінального уложення 1903 р. дещо змінювалось відношення до жертв зґвалтування. У Кримінальному кодексі 1922 року був уже розділ, який поряд з життям, здоров'ям охороняв і статеві відносини. Далі аналізується, як змінювалось законодавство стосовно статевих злочинів. З часу проголошення незалежності України та прийняття згодом нового закону України про кримінальну відповідальність змінилось і відношення до цих злочинів, де в законі вже існував окремий розділ, який передбачав відповідальність за вказану категорію злочинів. Далі аналізуються, як ратифіковані конвенції змінювали відношення до цих злочинів, Останні зміни, які були зроблені у зв'язку із ратифікацією Стамбульської конвенції. Останнім аналізується проєкт нового Кримінального кодексу стосовно цих кримінальних правопорушень.

**Ключові слова:** історія, кримінальне законодавство, зґвалтування, права жінок, статева недоторканність, статеві свободи.

Sobko G. M., Mokh T. P. The genesis of social relations that protect sexual freedom

The article examines the variability of the historical attitude to social relations that protect sexual freedom and integrity. The attitude of the ancient Jews, ancient Rome and the attitude of the Islamic world is analyzed. European medieval attitude to sexual criminal offenses, as well as modern European attitude to similar offenses. Next, the European legislation of the XVII-XIX centuries is analyzed, regarding the lack of consent to sexual intercourse, but the absence of both physical and mental violence. They included the corruption of minors, sexual intercourse with a woman who was in an unconscious state, and committing acts of deception. Who is currently not criminally punished under the law of Ukraine on criminal responsibility. Instead, the actions of the Russian Empire, which were then in force on the territory of modern Ukraine at this stage of development, required in order to bring to criminal responsibility the presence of witnesses that the victim screamed or called for help, violent actions should have left traces on the clothes and body of the raped, and before she had to turn to the judge immediately after the criminal offense committed against her. Such a relationship took place on the territory of Ukraine for 200 years, even in 1900 a question arose in the courts regarding the fact that the fact of the victim's non-resistance is indirect voluntary consent to sexual intercourse. Starting with the Criminal Code of 1903, the attitude towards rape victims changed somewhat. In the Criminal Code of 1922, there was already a section that, along with life and health, also protected sexual relations. Next, we analyze how the legislation regarding sexual crimes has changed. Since the declaration of Ukraine's independence and the subsequent adoption of the new law of Ukraine on criminal liability, the relationship to these crimes has also changed, where there was already a separate section in the law that provided responsibility for the specified category of crimes. Next, it is analyzed how the ratified conventions changed the attitude towards these crimes. The latest changes that were made in connection with the ratification of the Istanbul Convention. The latter analyzes the draft of the new Criminal Code in relation to these criminal offenses.

**Key words:** history, criminal legislation, rape, women's rights, sexual integrity, sexual freedom.

Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Ст. 29 Основного Закону країни проголошує, що кожна людина має право на свободу та особисту недоторканість [15]. У комплексі невід'ємних прав і свобод людини і громадянина важливе місце посідає статеві свобода, а всебічне забезпечення статевої недоторканості вважається виміром цивілізаційної зрілості суспільства, його здатності створити умови для гармонійного розвитку молодого покоління. Закріплена у кримінальному законодавстві тієї чи іншої країни система статевих кримінальних правопорушень, маючи історично мінливий характер, визначається багатьма факторами, зокрема, усталеним у конкретному суспільстві укладом статевих відносин, наявними традиціями і проголошеними пріоритетами правового захисту, зумовленими, зокрема, цивілізаційними та релігійними чинниками. Світові тенденції розвитку кримінального законодавства про відповідальність за статеві кримінальні правопорушення полягають як у послідовній його лібералізації (проявляється, зокрема, у декриміналізації перелюбства, зваблення, добровільного мужолозтва) та усуненні гендерної нерівності, так і в посиленні кримінально-правової охорони дітей від різних форм сексуального насильства і сексуальної експлуатації. Функціями кримінального права є охорона людей від протиправних посягань, одним із таких посягань є зґвалтування, яке впливає як на фізичне, так і на ментальне (психічне) здоров'я особи.

У різні роки в нашій державі на різних рівнях наукового дослідження займалися розробкою цієї проблематики такі вчені, як: Л.П. Брич [1], О.О. Дудоров [2], А.В. Савченко [3], В.В. Кузнецов [3], Д.П. Москаль [3], М.В. Сийпюк [3], С.В. Чмут [4].

Метою статті є генеза статевих відносин та її поступова лібералізація та прогрес. Методами дослідження є історичний, порівняльно-правовий та систематичний. Об'єктом – суспільні відносини у сфері охорони статевих відносин. Предметом – норми законодавства, які були чинні в різні епохи нашого розвитку як суспільства.

У Стародавні часи та у Середньовіччі ставлення до цього кримінального правопорушення дещо відрізнялось від сьогодення.

Для викликання резонансу почнемо зі стародавніх іудеїв, які ставилися до жертв зґвалтувань взагалі неоднозначно: якщо дівчину насильно позбавляли невинності в межах міста, то у випадку, якщо вона не кричала і не чинила опір, її закидали

камінням разом з насильником, мотивуючи це тим, що для спроби дати відсіч люди, що почули шум, прийшли на допомогу [1, с. 7]. Таким чином, за розглянутих обставин відповідальність могла наступати і для жертви.

У стародавньому іудейському зводі законів Левіт сказано: «Якщо хтось возляже з жінкою під час хвороби кровочищення і відкриє наготу її, то він оголив її течії, і вона відкрила течію кров'ю своєю. Бо якщо хто буде робити всі ці гидоти, то душі, що роблять це, будуть знищені з народу свого» [5, с. 673]. При цьому жінка двічі могла стати жертвою: по-перше, зґвалтування, по-друге, необґрунтованого вбивства за кримінальне правопорушення, яке вчинили стосовно неї.

Проте ще у Стародавньому Римі, згідно з переказами, римська жінка Лукреція (близько 500 г. до н.е.), яка була відома своєю красою та доброчинністю, пережила зґвалтування. Дружина римського патриція Тарквінія Коллатіна і дочка консула Спурія Лукреція Тріціпітіна. У стародавніх римлян, як і у стародавніх іудеїв, насильницьке безчестя також вважалося ганьбою не тільки для особи, яка його вчинила, але й для жертви. Отже, прикладом може бути легенда про Лукрецію (кінець VI ст. до н.е.). Яюсь під час облоги римлянами м. Ардеї царські сини бенкетували разом з Коллатіном. Зайшла розмова про жінок, і кожен почав розхвалювати свою. Тоді Коллатін запропонував усім разом поїхати додому і подивитися, чим займаються їхні дружини.

Схопилися на коней і за кілька годин опинилися в Римі. Царських невісток вони застали бенкетуючими зі своїми приятельками. Тоді поїхали до Колації, Сабінське містечко, де був будинок Коллатіна. Лукреція, як і личило добродійній римській матроні, пізньої ночі сиділа в оточенні служниць і пряла вовну. Таким чином, переможцем у суперечці вийшов Коллатін. Однак краса та цнотливість Лукреції запалили злочинну пристрасть у серці Секста Тарквінія. Через кілька днів він без відома Коллатіна із супроводжувачами вирушив до Лукреції. Вона привітно прийняла його, і по обіді гостя відвели в приготовлене йому приміщення. Вночі син царя Рима Тарквінія Гордого, Секст Тарквіній, який був у захваті від краси Лукреції, погрожуючи їй зброєю, зґвалтував її. Лукреція розповіла про все своєму чоловіку та заколола себе на його очах. Ця подія сприяла початку бунту, яким керував Луцій Юній Брут, та привела до повалення царської влади у Римі і до встановлення республіки. З приводу цього протягом віків римської історії Лукреція була вельми шановна [5, с. 102].

Однак у римському праві спочатку згвалтування розглядалося не як кримінальне правопорушення проти статевої недоторканності та статевої свободи, а як вид насильства над особою взагалі та підпадало під поняття *vis* (просте фізичне насильство). І лише пізніше в Законах Юлія про покарання за прелюбодіяння (18 р. до н.е.), присвячених статевим кримінальним правопорушенням *stuprum* (лат. – безчестя) [5, с. 613], сексуальне насильство щодо незайманої, що порушувало її *rudicitia* (лат. – цнотливість) [5, с. 517], стало розглядатися як зазіхання на її особисті *libertas* (лат. – права), при цьому жертва мала шукати захисту у свого батька, під чією владою вона перебувала [5, с. 674].

Так, у стародавньому світі дозволялось насильство стосовно нижчих за статусом осіб. Наприклад, у первісних товариствах вважалося нормальним насильно брати за дружину представниць сусідніх племен [2, с. 42], а в рабовласницьких – використовувати задоволення сексуальних потреб із захопленими чи придбаними невільницями. У XI ст. у Європі та Київській Русі у разі визначення покарання винному у згвалтуванні враховувалося соціальне становище жертви. Так, наприклад, Церковний статут Ярослава (1015-1054 рр.) розглядав сексуальне насильство над боярською дочкою або боярською дружиною як кваліфікований склад злочину [5, с. 678].

Якщо звернути увагу на стародавній Китай та Індію, де батько міг із застосуванням насильства видавати дочку заміж навіть у малолітстві [1, с. 61], крім того, віддавали дівчат за борги [5, с. 679], що свідчить про те, що у цих країнах статева свобода та недоторканність жінок взагалі не були об'єктом охорони їх законів.

У Фівах існував звичай, за якого кожна жінка перед тим, як вийти заміж, повинна позбутися незайманості шляхом обряду у храмі з особами чоловічої статі з інших країн, незалежно від її бажання [5, с. 456].

Один із найзначніших релігійних мислителів ісламу Газалі (1058-1111 рр.) у книзі «Рада царям» стверджував, що саме жінка є провокатором статевих злочинів. Так, у середньовічному мусульманському праві згвалтування каралося закиданням камінням, проте відповідальність наступала тільки у випадку, якщо жертва своєю поведінкою не спровокувала гвалтівника і пред'явила чотирьох свідків того, що сталося, або ж особа, яка посягала, визнала свою вину [5, с. 673].

Щоб подібного не відбувалося, в арабських і близькосхідних гаремах для охорони жінок

використовували євнухів, які були двох типів: повні, ще у дитинстві позбавлені статевих органів, і неповні, позбавлені лише яєчок. Перший тип вважався самим надійним, другий – ні, оскільки у його представників на початку юнацького дозрівання могли прокидатися сексуальні бажання. Фактично принцип був дуже простий. Чоловік, позбавлений зовнішніх статевих органів, позбавлявся разом з ними і можливості отримати вигоду з тих можливостей, які надавала йому служба в гаремі [6, с. 9].

У Нормандії та Англії в епоху Вільгельма Завойовника (1066-1087 рр.) людину, яка згвалтувала дівчину з вищого кола, піддавали кастрації і виключанню очей. Однак вину встановлювали на єдинку: якщо жертва не мала заступника, готового ризикнути власним життям, борючись із людиною, обвинуваченою у насильстві, вона не мала можливості обґрунтувати свої претензії. Наприкінці XIII ст. в англійське законодавство про згвалтування вносяться дві додаткові зміни: скасовано різне ставлення до посягання на незайманіх і заміжніх жінок, а також застосовувана раніше кара у формі неодмінного одруження з жертвою насильства [7, с. 769].

Кримінальне укладання Карла V «Кароліна», видане у 1532 р., містило статтю 119, у якій згвалтування розглядалося як самостійний склад злочину. Покаранням за таке діяння було позбавлення життя, проте у разі замаху на згвалтування, якщо потерпіла змогла чинити опір, злочинець міг бути підданий іншому виду покарання відповідно до обставин зазіхання та соціального становища особи, що його вчинила. Уложення не передбачало відповідальності за згвалтування чоловіком своєї законної дружини, оскільки статеві зносини в такому випадку були обов'язками, тому статева свобода заміжньої жінки не вважалася об'єктом аналізованого злочину [7, с. 683].

Таким чином, охоронна функція розглянутих звичаїв та законодавства у Стародавньому світі та Середньовіччі виражалася як у відповідальності за згвалтування, так і в правилах належної та обережної поведінки жінок, що змушувало їх докладати зусилля задля забезпечення власної безпеки.

Правові норми про захист статевої недоторканності в цей період не враховували права жінок на статева свободу.

У європейському законодавстві XVII-XIX ст. найважливішими ознаками складу згвалтування були як насильство, так і відсутність згоди на статевий акт із боку потерпілої. Тому його склад ділився на

два види: злягання без згоди жінки, але і без вживання насильства, і злягання проти волі жінки за допомогою фізичного або психічного насильства над нею (*Stuprum nec violentum, nec voluntarium, stuprum violentum*).

До першого виду належало:

а) розтління малолітньої (що не досягла 13-14-літнього віку) без насильства, але щодо вживання в зло її невинності та незнання;

б) злягання з жінкою, яка перебувала в такому стані, за якого вона не могла захищатися, якщо, однак, цей стан не був спричинений для мети злягання самим винним. До нього належали випадки злягання з жінкою, яка перебуває в несвідомому стані (наприклад, у стані сну, божевільною і т.д.);

в) злягання без насильства, але з допомогою обману.

До другого виду зґвалтування, у вузькому значенні, належали випадки вчинення статевих актів з жінкою, над якою для цієї мети вчинені були насильницькі дії, що усували її опір [7, с. 452].

Такий підхід існував у Німецькому кримінальному уложенні 1871 (п. 1, 2 ст. 176) [8, с. 186] та Кримінальному кодексі Голландії 1886 (ст. 243-245).

Деякі положення українського кримінального законодавства минулих століть прямо вказували на особливості поведінки жертви зґвалтування. Так, наприклад, артикул 167 Військових статутів Петра Першого 1716 р. та його тлумачення вимагали доказів того, що жертва кричала та закликала на допомогу, насильницькі дії залишили сліди на одязі та тілі зґвалтованої, а до судді вона мала звернутися безпосередньо після вчиненого стосовно неї кримінального правопорушення. Як пояснювало тлумачення Артикула, такі умови необхідні, щоб не дати «поганим жінкам» звинувачувати невинних людей у тому, що «насильством своєї честі позбавлені і насильствовані» [9, с. 105].

Аналогічні вимоги для кваліфікації зґвалтування існували у ст. 789 Положення про покарання кримінальних і виправних 1842 р. У разі засудження за цей вид кримінального правопорушення суд мав визначити «покладене законом покарання не інакше, як:

1) за точним посвідченням насправді насильства;  
2) коли свідки стверджуватимуть, що зґвалтована своїм криком закликала на допомогу сторонніх;

3) коли в неї або в обвинуваченого, або в обох виявляться криваві знаки, сині плями або зіпсована сукня (одяг);

4) коли оголошення про вчинене було подано одразу або до закінчення дня» [10, с. 176].

Розглянуті положення свідчать про появу норм, які визнають та захищають права жінок на статево-свободу та сексуальну гідність, а також враховують певний стан та поведінку потерпілих для юридичної оцінки діяння гвалтівника як злочинного.

Аналізуючи історію кінця XIX – початку XX ст., необхідно зазначити, що у формуванні законодавства про відповідальність за розглядуваний вид кримінальних правопорушень у зазначений період тривалий час дискутувалося питання, чи може в принципі доросла жінка, яка перебуває в повній пам'яті і здатна до опору, бути зґвалтована одним чоловіком (тобто чи не є факт неопору жертви непрямою добровільною згодою на статевий акт). Після закріплення норм, відповідно до яких і загрози, і використання залежного становища жінки стали рівнозначними фізичному насильству, питання втратило актуальність.

Так, у Кримінальному уложенні 1903 р. у спеціальній главі, присвяченій статевим кримінальним правопорушенням, містилася ст. 515, яка передбачала відповідальність за «перелюб» з особою будь-якої статі, що перебуває під владою винного (ч. 1), нині ст. 154 чинного КК України щодо примушування до вступу у статевий зв'язок; за допомогою насильства або загрози потерпілому чи члену його сім'ї (ч. 2), у чинному законодавстві представлена статтею 152 КК України «зґвалтування»; з розбещенням, але без плотських зносин (ч. 3), чинне законодавство передбачає відповідальність у ст. 156 КК України «Розбещення неповнолітніх» та у ст. 156<sup>1</sup> «Домагання дитини для сексуальних цілей». За вступ до статевого зв'язку з дитиною віком до 16 років винний ніс відповідальність, навіть якщо ці дії було вчинено за згодою потерпілого (ч. 1 ст. 513), відповідність існує і зараз у ст. 155 КК «Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку». За статеві зносини з особами, які досягли 16-річного віку та не досягли 21 року, без їхньої згоди покарання було передбачене у ст. 514, інтерпретація у такій редакції зараз відсутня [7, с. 659].

Кримінальний кодекс УРСР 1922 р., виділивши на чолі «Злочини проти життя, здоров'я, свободи та гідності особистості» розділ, іменований «Злочин у сфері статевих відносин», виходив з обґрунтованості включення до нього посягань, пов'язаних і не пов'язаних із задоволенням сексуальних потреб самим винним. При цьому перший різновид утворювали склади ненасильницького (ст. 166-168 «Статеве зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості»), а в пізнішій редак-

ції додатково – «Статеві зносини з особами, які не досягли статевої зрілості, пов'язане з розбещенням або із задоволенням статевої пристрасті у збочених формах», «Розбещення малолітніх чи неповнолітніх, вчинене шляхом розпусних дій») та насильницького задоволення статевої пристрасті (ст. 169 «Згвалтування», під яким розумілися «статеві зносини із застосуванням фізичного чи психічного насильства чи шляхом використання безпорадного стану потерпілого», а під кваліфікованим виглядом – самогубство потерпілого).

Просте згвалтування каралося позбавленням волі на строк не нижче 3 років, кваліфіковане – не нижче 5 років [11, с. 453].

Кримінальний кодекс УССР 1926 р. не передбачав спеціального розділу про статеві злочини. Однак у гл. 6 «Злочини проти життя, здоров'я, свободи та гідності особистості» містилися статті, аналогічні статтям КК УССР 1922 про відповідальність за статеві злочини (ст. 151-155). Під згвалтуванням відповідно до ст. 153 цього Кодексу розумілися «статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, загроз, залякування або з використанням шляхом обману безпорадного стану потерпілої особи» [11, с. 435].

Кваліфікуючими ознаками згвалтування були: самогубство потерпілого, недосягнення ним статевої зрілості та згвалтування декількома особами (ч. 2 ст. 153). Просте згвалтування каралося позбавленням волі на строк до 5 років, кваліфіковане – до 8 років [12, с. 87].

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 4 січня 1949 р. кримінальну відповідальність за згвалтування було значно підвищено – відбування покарання у виправно-трудоному таборі на строк від 10 до 15 років, а за згвалтування неповнолітньої, а так само згвалтування, скоєне групою осіб або що спричинило за собою особливо тяжкі наслідки, було встановлено відповідальність як перебування у виправно-трудоному таборі терміном від 15 до 20 років [13, с. 89].

Кримінальний кодекс УССР 1960, як і 1926, не передбачав розділи про статеві злочини, але містив склади цих злочинів (наприклад, згвалтування (ст. 117) – у розділі 3 «Злочини проти життя, здоров'я, свободи та гідності особистості»). Частина 2 та 3 ст. 117 цього Кодексу передбачали низку нових кваліфікуючих ознак: за ч. 2 ст. 117 КК УССР – згвалтування, пов'язане із загрозою вбивством або заподіянням тяжкого тілесного ушкодження, або вчиненим групою осіб, або особою, яка раніше вчинила згвалтування; за ч. 3 ст. 117 КК УССР – згвалтування, вчинене особливо небезпеч-

ним рецидивістом, або що спричинило особливо тяжкі наслідки, а також неповнолітньої. За вчинення злочину, передбаченого ч. 3 ст. 117 аналізованого кодексу, відповідно до змін, внесених Указом Президії Верховної Ради СРСР від 15 лютого 1962 р., застосовувалося покарання аж до смертної кари [14].

Під час існування УССР найжорстокіша кримінальна відповідальність передбачалася за згвалтування, тобто відповідальність від 8 до 15 років або навіть смертну кару.

З проголошенням незалежності України та прийняттям Конституції України у 1996 році в Україні існувало два джерела закону про кримінальну відповідальність: КК УССР 1960 року та Конституція України, коли кожна норма КК не повинна була суперечити Конституції України. Так, наприклад, перелік покарань, які містилися у КК, не відповідав Конституції України (визнання, смертна кара). Тому ці види покарань і не застосовувались, окрім того, всі знають, що з 1999 року взагалі існувала заборона на застосування смертної кари в Україні [14].

Так, у ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Крім того, у ст. 29 Конституції України йдеться про недоторканність, але вже в іншому сенсі, що стосується особистих прав у разі затримання або арешту [15].

У новому КК України, який було прийнято 5 квітня, а набув чинності 1 вересня 2001 року, був вперше в історії присвячений цілий розділ V «Злочини проти статевої свободи та недоторканності». Це був прорив в охороні статевої свободи. Так, уперше з'явилась ст. 154 КК України «Примушування до вступу в статевий зв'язок» і також уперше, хоча і не виділяв окремий вид насильства, проте законодавець погодився із тим, що насильство буває не тільки фізичним, але і психічним, коли жертва внаслідок впливу, який не позбавляє її чинити іншим чином, погоджується на статеві зносини, не бажаючи цього, проте внаслідок впливу на її професійну, економічну або службову діяльність.

На підставі Закону № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству» змінилися і редакції статей 152 та 153 КК України. Якщо назва ст. 152 КК «Згвалтування» залишилась без змін, то ст. 153 КК України, яка в попередній редакції мала назву «Задоволення статевої пристрасті неприродним способом», змінила її на «Сексуальне насильство», у зв'язку з чим змінились і ознаки такого кримінального правопорушення,

якщо раніше відмінністю від «зґвалтування» було вказано спосіб вчинення, а саме: неприродний спосіб, який не міг привести до запліднення, то у новій редакції ознаками відмінності є проникнення чи ні у тіло потерпілої особи, але при цьому ступінь тяжкості «зґвалтування» та «сексуального насильства» однаковий, що, на наш погляд, викликає сумніви. Не може обмацування та приставання ставитись в один ряд з насильницьким проникненням у тіло іншої людини. Вважаємо, що повинна бути диференціація відповідальності за ці кримінальні правопорушення [16].

Удосконалення кримінального законодавства в рамках статевих кримінальних правопорушень виглядає так, що задоволення статевої пристрасті неприродним способом об'єднується поняттям зґвалтування.

Відбулася автоматичне внесення змін у кримінальне законодавство на підставі ратифікованих міжнародних норм без наукового та практичного обґрунтування змін. Без урахування вітчизняного досвіду і взагалі використання досить розмитих понять ускладнює рішення притягнення до кримінальної відповідальності. Якщо частину питань було вирішено з тлумаченням ВСУ, то М.І. Хавронюк та О.О. Дудоров приділяли увагу добровільності у статевих зносинах. Законодавець послався на добровільність з урахуванням супутніх обставин, проте які обставини є супутніми і як їх тлумачити і використовувати залишилось на суто суб'єктивне ставлення до цього питання. Позиції ВС про зміст і обсяг тих способів, які можуть бути застосовані для подолання опору, і свідчать про відсутність добровільної згоди. В контексті взаємозв'язку норми ст. 152 ККУ з іншими складами кримінальних правопорушень, передбачених розділом 5 ККУ, сформовано позицію та уявлення, що добровільність виключається у тих випадках, коли особа, відповідно до якої здійснюється діяння, піддається фізичному, психічному насильству, використання безпорадного стану та інші, зокрема, ставить особу до стану, який є подібним до стану крайньої необхідності. Тобто не будь-який спосіб впливу та вторгнення в психічний стан особи, а той, який примушує її припинити опір або свідчить, що особа погоджується на сексуальне насильство для того, щоб уникнути іншої шкоди, рівноцінної вчинюваній шкоді, а саме життя і здоров'я, відносини власності, законні права, свободи та інтереси, за наявності відповідного порівняння тих благ, яким заподіюються шкода (статеві інтереси), і тих благ, яким заподіюється шкода конкретним кримінальним правопорушенням [17, с. 54].

Актуальність полягає в тому, що якщо поширювати у цьому аспекті способи вчинення статевих кримінальних правопорушень, то ми дійдемо до того, що обман, наприклад, який виявляється в повідомленні інформації про те, що я з тобою одружуся в майбутньому (завтра) після статевих відносин, або може бути інший обман, який використовується для такого впливу і за такого впливу повинен бути визнаний зґвалтуванням. Як і обман, який у кваліфікації шахрайства неодноразово відтворювався у практиці ВСУ як спосіб психічного впливу (перекручування уявлення особи про дійсні обставини, щоб досягти відповідної мети) [18, с. 321].

Нині розроблюється новий Кримінальний кодекс, який буде суттєво відрізнитись від усіх попередніх. У Розділі 4.5. передбачено «Злочини та проступки проти сексуальної свободи та сексуальної недоторканості людини», при цьому стаття 4.5.1. має назву «Значення термінів, вжитих у цьому розділі», і відповідно існують:

1) сексуальне проникнення – вагінальне, оральне або анальне проникнення сексуального характеру будь-якою частиною тіла або будь-яким предметом у тіло іншої людини;

2) відсутність добровільної згоди – відсутність вираженої зовні волі потерпілої людини на вчинення щодо неї діяння, передбаченого статтями 4.5.4 чи 4.5.5 цього Кодексу, у разі усвідомлення такою особою значення вчинюваного діяння та за наявності у неї реальної можливості в будь-який момент відмовитися від вчинення щодо неї такого діяння. Не визнається добровільною згода, надана малолітньою дитиною на вчинення щодо неї діяння, передбаченого статтями цього Кодексу [19] (табл. 1).

З огляду на таблицю можна стверджувати, що деякі неузгодженості повинен вирішити новий КК, проте час його прийняття поки що невідомий.

Таким чином, історію виникнення та розвитку українського та зарубіжного кримінального законодавства про відповідальність за зґвалтування залежно від його ролі у захисті прав жінок та чоловіків на статеву недоторканність і статеву свободу можна поділити на такі періоди:

– період Стародавнього світу та Середньовіччя, що охарактеризувався тим, що норми про кримінальну відповідальність за зґвалтування враховували соціальне становище та належну поведінку жертви у разі призначення покарання винному та не враховували статеву свободу як об'єкт кримінально-правової охорони;

– період кінця XVII – початку XX ст., що ознаменувався появою в російському та зарубіжному кримінальному законодавстві норм, що визнають

Таблиця 1

Підрозділ 1. ЗЛОЧИНИ	Підрозділ 2. ПРОСТУПКИ
Стаття 4.5.4. Зґвалтування Особа, яка здійснила сексуальне проникнення за відсутності добровільної згоди іншої людини, - вчинила злочин 5 ступеня.	Стаття 4.5.12. Сексуальне домагання Особа, яка здійснила вербальну (словесну), невербальну або фізичну дію сексуального характеру, поєднану з порушенням гідності іншої людини шляхом створення залякувального, ворожого, принизливого чи образливого середовища, - вчинила проступок.
Стаття 4.5.5. Дія сексуального характеру, не пов'язана із сексуальним проникненням Особа, яка здійснила дію сексуального характеру, не пов'язану з сексуальним проникненням, за відсутності добровільної згоди іншої людини, - вчинила злочин 3 ступеня.	
Стаття 4.5.6. Примушування до дії сексуального характеру Особа, яка примушувала іншу людину до дії сексуального характеру з третьою особою, - вчинила злочин 3 ступеня.	
Стаття 4.5.7. Дія сексуального характеру з людиною віком від 14 до 16 років Повнолітня особа, яка здійснила дію сексуального характеру щодо іншої людини віком від 14 до 16 років за її добровільною згодою, - вчинила злочин 3 ступеня.	
Стаття 4.5.8. Розбещення дитини Повнолітня особа, яка: 1) схилила дитину віком до 16 років до споглядання за дією сексуального характеру або 2) демонструвала чи збула дитині віком до 16 років порнографічний предмет, - вчинила злочин 3 ступеня.	Стаття 4.5.13. Пропозиція неповнолітній дитині щодо сексуального спілкування Повнолітня особа, яка запросила дитину віком від 14 до 16 років до спілкування щодо дій сексуального характеру, - вчинила проступок.
Стаття 4.5.9. Залучення дитини до виготовлення предмета дитячої порнографії Повнолітня особа, яка залучила дитину до виготовлення предмета дитячої порнографії, - вчинила злочин 3 ступеня.	
Стаття 4.5.10. Сутенерські та інші дії, пов'язані з дитячою проституцією Повнолітня особа, яка: 1) схилила дитину до проституції, 2) примусила дитину до проституції, 3) отримала прибуток від заняття дитиною проституцією або 4) вчинила дію сексуального характеру з неповнолітньою дитиною, яка займається проституцією, - вчинила злочин 3 ступеня.	Стаття 3.2.10. Санкція за проступок 1. За проступок встановлюється така санкція: 1) грошове стягнення у розмірі від 50 до 100 розрахункових одиниць, 2) безоплатні роботи на строк від 1 до 3 місяців, 3) обмеження свободи пересування на строк від 15 днів до 3 місяців або 4) арешт на строк від 15 днів до 3 місяців.
Стаття 4.5.11. Примушування до каліцтва жіночих геніталій Особа, яка: 1) примушувала жінку до видалення у неї, інфібуляції або будь-якого іншого каліцтва загалом чи частково зовнішніх геніталій або 2) спонукала неповнолітню жінку до цього, - вчинила злочин 3 ступеня.	
злочин 3 ступеня - штраф у розмірі від 1000 до 2000 розрахункових одиниць або ув'язнення на строк від трьох до чотирьох років; злочин 5 ступеня - ув'язнення на строк від шести до восьми років.	

та захищають права жінок на статеву свободу та сексуальну гідність, а також враховують певний стан та поведінку потерпілих за юридичної оцінки дії гвалтівника як злочинної;

– період новітнього часу, що охарактеризувався прийняттям Організацією Об'єднаних Націй

міжнародних угод, що закріпили основні принципи відповідальності за скоєння злочинів проти статевої недоторканності та статевої свободи особистості, а також захисту жінок від злочинних зазіхань такого виду, що реалізуються в кримінальних законодавствах країн-учасниць цих угод;

– проєкт нового Кримінального кодексу урегулює деякі неузгодженості щодо ступеня тяжкості вчинених кримінальних правопорушень, проте це тільки проєкт, який також не позбавлений проблем.

#### Література

1. Брич Л.П. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи за законодавством України. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 84 с.

2. Дудоров О.О. Кримінально-правова характеристика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи : науково-практичний посібник. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. 352 с.

3. Савченко А.В., Кузнецов В.В., Москаль Д.П., Сийпловіч М.В. Кримінальна відповідальність за зґвалтування та насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом / за заг. ред. д.ю.н., проф. О.М. Джужи. Ужгород : ТОВ «ІВА», 2012. 272 с.

4. Чмут С.В., Хряпінський П.В. Кримінальна відповідальність за статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості : монографія. Запоріжжя : КСК-Альянс, 2011. 184 с.

5. Хрестоматія з історії держави і права України : навчальний посібник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / за ред. В.Д. Гончаренка; 3-тє вид., перероб.; уклад. В.Д. Гончаренко, О.Д. Святоцький. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 800 с.

6. Лукаш А.С. Зґвалтування: кримінологічна характеристика, детермінація та їх попередження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2007. 19 с.

7. Український радянський енциклопедичний словник: у 3-х т. / Академія наук Української РСР; гол. редкол.: М. Бажан (голов. ред.), І.К. Білодід, І.О. Гуржій, О.З. Жмудський, Р.Є. Кавецький та ін. Київ : Голов. ред. УРЕ УРСР, 1967. 856 с.

8. The criminal code of the German Empire / tr. by Geoffrey Drage. New Jersey : The Lawbook Exchange Ltd., 2005. P. 235.

9. Корчовий М.М. Фізичне насильство при зґвалтуваннях: кримінально-правовий та кримінологічний аспекти. *Вісник національної Академії внутрішніх справ України*. 1998. Вип. 4. С. 103-108.

10. Коржанський М.Й. Презумпція невинуватості і презумпція вини : монографія. Київ : Атіка, 2004. 282 с.

11. Кримінальний кодекс УСРР 1922. Велика українська юридична енциклопедія. У 20 т. Т. 17. Кримінальне право / В.Я. Тацій (відп. ред.) та ін. 2017. С. 477. ISBN 978-966-937-261-1.

12. Кримінальний кодекс УСРР : Затв. 8 червня 1927 р.: Офіц. текст із зм. і доп. на 1 листопада 1949 р., з постат. матеріалами і дод. Міністерство юстиції УСРР. Київ : Держполітвидав УСРР, 1949. 167 с.

13. Кримінальний кодекс УСРР : Затв. 8 червня 1927 р.: Офіц. текст із зм. і доп. на 1 листопада 1949р., з постат. матеріалами і дод. Міністерство юстиції УСРР. Київ : Держполітвидав УСРР, 1949. 167 с.

14. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про затвердження Кримінального кодексу Української РСР». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 1961, № 2, ст. 14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2000-05/ed19601228#Text>.

15. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

16. «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» : Закон України № 2227-VIII від 06.12.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#Text>.

17. Дудоров О.О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики) : практичний порадник. МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Севеодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2018. 92 с. ISBN 978-617-616-081-6.

18. Sobko G.M. Criminal-legal and criminological bases of countering mental violence : dissertation of Dr. of Legal Sciences : 12.00.08. Kyiv, 2020. 791 p.

19. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/09/29/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-29-09-2022.pdf>.

**Собко Г. М.,**

*доктор юридичних наук, доцент,  
професор кафедри кримінального права  
та кримінології*

*Одеського державного університету  
внутрішніх справ  
ORCID: 0000-0002-5938-3400*

**Мох Т. П.,**

*викладач кафедри тактико-спеціальної,  
вогневої та фізичної підготовки  
Одеського державного університету  
внутрішніх справ*

*ORCID: 0000-0003-1187-5518*